

שהדבר תלוי בדעת המקדשים, האם נתכוונו בשעת הקידוש הראשון שקדושה זו תחול גם לאחר החורבן. באחרונים (משפט כהן וחזון איש) מצאנו דעה אחרת, שהדבר תלוי בשאלה המהותית האם התנאים הנדרשים לקידוש הראשוני, כגון מחיצות, נדרשים גם להמשך קיומו.

פרטי ההלכה לדעות השונות: א. היתר הבמות – בגמרא במגילה מובאת דעה שלאחר חורבן המקדש הותר להקריב בבמות, משום שקדושת ירושלים לא קידשה לעתיד לבוא. נחלקו ראשונים האם אכן כל הסוברים שקדושת ירושלים בטלה נוקטים כך, או שמא איסור הבמות אינו תלוי לחלוטין בשאלת הקדושה, ולמסקנת הגמ' שם הכל מודים באיסור זה (שיטת רבנו חיים).

ב. קדושת הארץ וערי חומה – הגמ' במגילה ושבועות מקשרת בין קדושת ירושלים לקדושת ערי חומה. מאידך, הוכיחו ראשונים שאין תלות בין קדושת הארץ לקדושת המקדש וירושלים. יש סוברים שאמנם קדושת הארץ אינה תלויה בקדושת ירושלים, אך קדושת ערי חומה דומה לקדושת ירושלים, מפני שקדושתן תלויה במחיצה (תוס' בשבועות). ויש סוברים שגם קדושת ערי חומה אינה תלויה בקדושת ירושלים (רמב"ם), ולדעתם צריך לומר שהגמ' קישרה בין הדברים כהצעה אפשרית בלבד.

ג. חידוש העבודה בימינו – על פי הדעה שקדושת ירושלים קיימת ניתן לשוב ולהקריב במקום המקדש ללא קידוש מחדש. על פי הדעה שהקדושה בטלה אין להקריב ללא קידוש; ומאידך, לדעה זו תנאי הקידוש מחדש קלים יותר, ולשם כך די במלך או סנהדרין או נביא או אורים ותומים.

להקריב קרבן פסח וקרבתו ציבור אפילו בתורת במה, ולא מיבעיא לדעת רבנו חיים הנ"ל, אלא גם לחולקים עליו, מפני שבמת יחיד כשרה רק לנדרים ונדבות (כמבואר להלן קיב, ב, עיין מערכה שד). ובמת ציבור זקוקה לתנאים מיוחדים החסרים כיום (עיין להלן מערכה שו).

בהקשר זה יש להעיר, שדווקא על פי שיטת הראב"ד נפתח פתח להקל על חידוש העבודה: לשיטה זו הרי צריכים אנו לומר שניתן לקדש "באחת מכל אל": מלך או נביא או סנהדרין או אורים ותומים²⁰, ונראה שלעניין זה כל שלטון בישראל – הרי הוא כמלך²¹. אם כן אדרבה, ניתן כיום לקדש מחדש את מקום המקדש והעזרות ואף להרחיב את גבולן. מסתבר, אפוא, שגם אם לא נסמוך על שיטת הראשונים שקדושה ראשונה קלע"ל – שאלת הקדושה איננה מעכבת את חידוש העבודה בימינו²².

סיכום

קדושת ירושלים והמקדש בזמן החורבן שנויה במחלוקת. הסוגיה כאן עוסקת בשיטת רבי ישמעאל בעניין זה, ומסקנתה תלויה בגרסאות ופירושים שונים: לדעת רש"י מסקנתה שקדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא, ולדעת תוס' קידשה. במשניות וסוגיות אחרות נראה שהשיטה המקובלת בין התנאים והאמוראים היא שקדושה ראשונה קידשה, וכך פסק הרמב"ם. הראב"ד פסק שלא קידשה, על פי סוגיות הנוקטות בפשטות שאין לאכול מעשר שני בירושלים לאחר נפילת החומות, ובאחרונים יישבו סוגיות אלו לדעת הרמב"ם בדרכים שונות.

במה תלויה מחלוקת זו? בדברי כמה ראשונים מבואר

מערכה קמא. הלכות הקדשים במסעות המשכן (ס,ב-סא,ב)

מצב זה מעורר שאלה: כיצד נהגו בני ישראל בקרבנות שהיו במשכן, ובבשר הקדשים שהיה במחנה ישראל, בזמן המסע? שאלה זו מתעוררת משני כיוונים: האחד: האם קרבנות אלה נפסלו כתוצאה מפירוק המשכן, כדין בשר הקדשים שיצא מחוץ למחיצתו? השני: גם אם פסול יוצא אין כאן, סוף סוף המזבח "פגום" שהרי אינו במקומו¹, והרי

משכן ה' במדבר סיני נבנה כמשכן נייד, הניתן לפירוק ולהרכבה. בהינתן האות לנסיעה, כשעלה העגן מעל אהל מועד (במדבר ט, יז) ונשמעה תקיעת חצוצרה (שם י, ה), היו הלויים מפרקים את המשכן. המשכן עצמו, קרשיו ויריעותיו, נסע על העגלות, ואילו המזבח נישא בידי בני קהת.

לא היה מלך במלוא מובן המילה. ואין להוכיח להיפך מעזרא, שלא נחשב כמלך לעניין הקידוש (כמבואר בשבועות שם), כי עזרא וסיעתו היו נתונים לשלטון פרס, כדבריו: "כי עבדים אנחנו... ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס" (עזרא ט, ט). נראה, אפוא, שכל שלטון יהודי עצמאי דינו כמלך לעניין זה.

22. באשר לשאלה האם ניתן לקדש את ירושלים של ימינו כולה ללא הקפתה במחיצות ראה מערכה שב הערה 3.

1. לשון השטמ"ק ס, ב, אות ה: "כיון שנסתלקו – אין לך פגימת מזבח גדול מזה". יש להוסיף, שבשעת המסע המזבח גם היה בלא אדמה, והיו ממלאים אותו מחדש בכל חניה, כדברי רש"י בשמות כ, כ, כז, ה, ל, ג. אם כן, אפשר שהדברים אינם מוסכמים (ראה להלן מערכה קמג, על מחלוקת התנאים בפירוש הכתוב "מזבח אדמה תעשה לך", ובשפת אמת שבת צד, א, ובמלבי"ם בשמות כ, כ).

להדיא זבחים ס, א, ד"ה ואחד שמקריבין (שהקשו על הגמ' שם שמקריבין אע"פ שאין בית ממאי דקיימא לן שקדושת הארץ בטלה, ומשמע שכוונתם שיש סתירה בין מה שקיימא לן שמקריבין לבין מה שקיימא לן בקדושת הארץ, עיין שם בנימוקי חיים).

20. ראה לעיל בעניין הסוגיה בשבועות טז, א, ואם לא כן – לא יובן כיצד נתקדש בית שני.

21. עיין שו"ת משפט כהן ס' קמד: "נראים הדברים, שבזמן שאין מלך... חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה. וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל – דין מלך יש לו לענין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל". ראה לדבר בהקשר זה ממש רבנו, שהוא המקור לצורך במלך לקידוש המקדש (שהרי הגמ' בשבועות שם לומדת זאת מ"וכן תעשו" שנאמר במשכן), והוא

ג. הברייתא השניה אינה מתכוונת לומר שהקדשים נאכלים בזמן המסע, אלא בעוד המזבח קיים במקומו, והמקום ה"שני" שעליו מדובר הוא כאשר המזבח עומד ומחיצות המשכן מפורקות.

קדושת מחנה שכינה בזמן המסע

נחלקו רש"י ותוספות בהבנת הברייתא הראשונה, מדוע נפסלו הקדשים. רש"י (ד"ה קדשים נפסלים) סובר שטעם הפסול הוא משום פגם המזבח, ולא משום פסול יוצא, וראיה לדבר מדברי הברייתא שהטמאים משולחים מחוץ למחיצה, הרי שקדושת המחיצות קיימת. לדעתו, ההלכה: "אף על פי שנסע – אהל מועד הוא" נאמרה גם על מחנה שכינה.

אולם תוס' (ד"ה קדשים) סוברים שקדושת מחנה שכינה בטלה במסעות, וזהו טעם הפסול בברייתא זו. רק קדושת מחנה לוייה ומחנה ישראל קיימת במסעות, וזוהי הסיבה להרחקת הזבים והמצורעים, שכן הללו משולחים גם ממחנה לוייה (בזב) ומחנה ישראל (במצורע).³ תוס' מוכיחים זאת מהסוגיה במנחות (צה,א), האומרת שלחם הפנים שהורם ונלקח מן השולחן לאוכלו נפסל במסעות.⁴ לשיטתם, תוס' מסבירים את האפשרות המוזכרת בסוגיה (בתירוץ השלישי הנ"ל) לאכול קדשי קדשים בשעת פירוק המשכן בתנאי שקלעי החצר עדיין קיימים, ולכן קדושת מחנה שכינה קיימת.

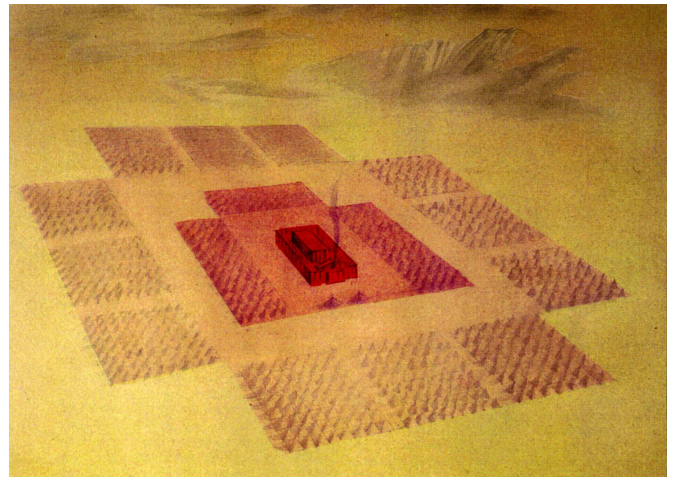
נראה שלדעת רש"י הסוגיה כאן חלוקה על הסוגיה במנחות (טהרת הקודש במנחות שם): הגמ' במנחות מביאה את הדרשה "ונסע אהל מועד – אף על פי שנסע אהל מועד הוא", ומקשה עליה מהברייתא המובאת כאן, ונוסחה שם: "בשעת סילוק מסעות קדשים נפסלין ביוצא זובין ומצורעין משתלחין חוץ למחיצתן". לפי נוסח זה מפורש שיש פסול יוצא, ואי אפשר לתלות שהפסול הוא מחמת פגם המזבח, ולכן פירש רש"י שהגמ' שם דוחה לגמרי את הדרשה "אע"פ שנסע אהל מועד הוא"⁵, ולא כדברי תוס', שדרשה זו קיימת לעניין מחנה לוייה ומחנה ישראל.⁶ לעומת זאת הגמ' כאן לא גורסת "ביוצא" (ומוכח ממנה שלא פירשה כך, אלא משום פגימת המזבח), ולכן היא נוקטת כדרשה "ונסע אהל מועד" לגמרי, אף לעניין מחנה שכינה.⁷ כדעה זו כתב בפירושו בפסקי הרי"ד (זבחים קטז,ב), שכשם שלחם הפנים אינו נפסל במסעות – כך גם כל מה שבתוך הקלעים, על פי הדרשה "ונסע אהל מועד" (וראה ביאורה במשך חכמה במדבר ב,יז). בירושלמי (יומא סוף פ"ד) מובאת מחלוקת אמוראים

אין אוכלים קדשים בהעדר מזבח בנוי כהלכתו. הסוגיה עוסקת בבירור שאלות אלה.

הברייתות הסותרות ופשרן

רבי ירמיה מביא שתי ברייתות סותרות, לכאורה: האחת: "בשעת סילוק מסעות קדשים נפסלין, זובים ומצורעים משתלחים חוץ למחיצה". השניה: "בשני מקומות קדשים נאכלים". הגמ' מבינה מהברייתא השניה שהקדשים נאכלים גם בזמן שהמשכן מפורק, ו"שני מקומות" הם המחנה בזמן החניה, והמחנה במסע. ליישוב סתירה זו מציעה הגמ' שלושה פירושים:

א. רבי ירמיה: הברייתא הראשונה עוסקת בקדשי קדשים, שהמזבח חיוני לאכילתם, והשניה בקדשים קלים, שאכילתם אינה זקוקה למזבח. על פי זה הוכיח שגם לדעת ר' ישמעאל, האומר שאין לאכול מבשר הבכור כשחרב הבית, אין צורך במזבח לאכילת קדשים קלים (לביאור החילוק בין דברי ר' ישמעאל לבין סברת ר' ירמיה עיין במערכה קלט).

המחנות במשכן. במרכז – המשכן, "מחנה שכינה"; סביבו – מקום מגורי שבט לוי, "מחנה לוייה"; ובהיקף החיצוני – ארבעת זגלי השבטים, "מחנה ישראל". בשעת המסע עדיין קיימת קדושת מחנה לוייה ומחנה ישראל, ולכן זב ומצורע אינם יכולים להיכנס אליהם. לדעת רש"י גם קדושת מחנה שכינה עוונה קיימת, ופסול הקדשים הוא רק משום פגם המזבח, אולם תוספות סוברים שקדושת מחנה שכינה בטלה.

ב. רבינא: לדעת ר' ישמעאל המזבח חיוני גם לאכילת קדשים קלים. שתי הברייתות עוסקות בקדשים קלים, הראשונה כר' ישמעאל והשניה כחכמים החולקים עליו.²

2. חכמים הם התנאים החולקים עליו בתמורה כא,ב (תוס' ד"ה הא, וראה במערכה קלט).
3. לשיטתם מובן מדוע הזכירה הברייתא רק את הטמאים הללו, ולא טמא מת וכיוצא בו האסורים רק במחנה שכינה. אולם בתוספתא (זבחים יג,ב) ובירושלמי (יומא סוף פ"ד) נאמר: "טמאים פורשים כל אחד ואחד חוץ למחיצתו".
4. אבל אם הוא עדיין מונח על השולחן – אינו נפסל, כמפורש בתורה, שגם בשעת המסע – "ולחם הפנים עליו יהיה" (במדבר ד,ז), ומשמע שהוא עומד בקדושתו.
5. כלשון רש"י שם ד"ה אלא כי אתא רבין: "אהל מועד לא דווקא, דלדגלים הוא

דאתא", עיין שם בגמ'.

6. על פי זה צריך ביאור מדוע הזבים והמצורעים משולחים (שרש"י כאן מסביר זאת על פי "ונסע אהל מועד"). אפשר שגם רש"י מודה שאפילו לפי סוגיית מנחות קדושת מחנה לוייה וישראל קיימת במסעות, כי אינם תלויים בקיומה של מחיצה כלשהי, אבל לדעתו על פי הסוגיה שם הדבר לא נלמד מ"אע"פ שנסע אהל מועד הוא".

7. על פי זה הסביר בחמדת דניאל את לשון רש"י בד"ה קדשים נפסלין: "וקא סלקא דעתך משום סילוק המזבח" (שתמה עליו בגליון הש"ס, היכן נסתר דבר זה בהמשך?). שהוזהר אמינא היא כאן והמסקנה במנחות, וראה ביאור אחר בטהרת הקודש.

משום מה, אבל מקשה, שלא יתכן כלל לאכול קדשים בטרם הוקם המשכן בשנית, כי שחיטת הקרבנות צריכה להיות מול פתח ההיכל; והשיב, שאולי דין זה נאמר בשלמים בלבד¹⁰. לכאורה על כך יכול היה רש"י להשיב, על פי שיטתו הנ"ל שאין פסול יוצא בשעת פירוק המשכן ואפילו בקדשי קדשים, שניתן להעמיד זאת בקרבן שנשחט במחנה הקודם, וכעת בשרו נאכל לאחר הקמת המזבח. על כך משיבים אחרונים (חק נתן, לשם זבח), שרש"י סובר כתוס' (עמ' ב ד"ה ולאחר שיפרקו), שיש פסול "דיחוי" בבשר קדשים הנאכל (כמשתמע גם מפירושו בד"ה לשמעתא, ראה מערכה קלט).

גם האפשרות השניה שמוצעת בגמ', "לאחר שיפרקו", אינה מיושבת לגמרי: מהפסוקים המתארים את פירוק המשכן משתמע שאהרן ובניו כיסו את כלי הקודש, ובכלל זה המזבח, בטרם החל פירוק המשכן (וכן כתב הרמב"ן בבמדבר יז: "וכאשר ישלימו לכסות הארון וכל כלי הקודש של משא בני קהת יורידו הלויים המשכן כולו"), ואם כן המזבח כבר נפגם!¹¹ ובדוחק ניתן לפרש בפסוקים, שלאחר כיסוי הארון וכלי ההיכל בלבד פירקו הלויים את המשכן, ורק אז כוסה המזבח החיצון.

סיכום

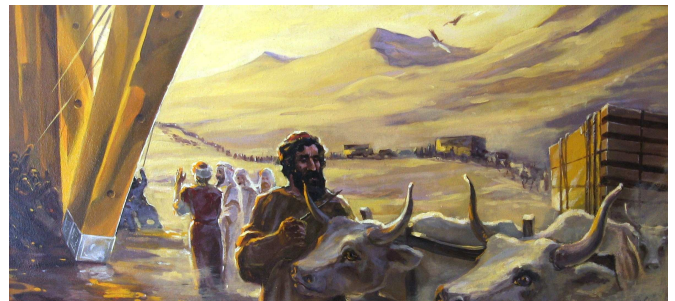
בשעת מסע המשכן והמזבח יש לדון על כשרות הקרבנות שנשחטו משני צדדים: פסול יוצא, ופגם המזבח. הסוגיה כאן קובעת שקדושת אהל מועד קיימת גם במסע, ואילו הסוגיה במנחות מסיקה להיפך. נראה שלדעת רש"י הסוגיות חלוקות, ואילו תוס' מתאמים בין הסוגיות, שקדושת מחנה שכינה בטלה ואילו קדושת מחנה לוייה ומחנה ישראל קיימת. נמצא, לדעתם, שקדשי קדשים נפסלים ביוצא, מה שאין כן קדשים קלים.

בשעת המסע המזבח נחשב כפגום, ואי אפשר לאכול קדשים. בסוגיה מוזכרת אפשרות לאכול קדשים כשהמשכן מפורק והמזבח עומד (ולדעת תוס' – גם הקלעים, וכך קיים גם מחנה שכינה). על פי סדר המסעות המפורש בתורה אפשרות זו קיימת רק בשעת היציאה מהחניה, אך לא בזמן ההגעה לחניה חדשה, כי המשכן הוקם מחדש בטרם הגיע המזבח למקומו.

בשאלה זו⁸, האם הקדשים נפסלו במסעות, והגמ' תולה זאת במחלוקת תנאים על אש המזבח במסעות: לדעת רבי שמעון האש לא דלקה, ולדעת רבי יהודה האש כוסתה בפסכת ודלקה.

סידרו של פירוק המשכן וכליו

לשון הגמ' בתירוץ השלישי, כאשר היא מדברת על מצב שבו המשכן מפורק והמזבח קיים: "ומאי בשני מקומות? קודם שיעמידו לויים את המשכן, ולאחר שיפרקו הלויים את המשכן". ממשפט זה משתמע שהמשכן פורק לפני נשיאת המזבח, והוקם לאחר הצבת המזבח, וכך יתכן מצב שהמזבח קיים בהעדר משכן. על כך תמה רש"י: כיצד יתכן מזבח "קודם שיעמידו", שהמשכן יוקם לאחר הצבת המזבח? הרי מתיאור סדר המסעות בתורה מבואר שהמשכן הוקם עוד לפני הגעת כלי המשכן, ככתוב (במדבר יד-כא): "ויסע דגל מחנה בני יהודה בראשונה... והורד המשכן ונסעו בני גרשון ובני מררי נושאי המשכן. ונסע דגל מחנה ראובן... ונסעו הקהתים נושאי המקדש, והקימו את המשכן עד בואם". פירוש: בני גרשון ומררי, נושאי הקרשים והיריעות, נסעו עם ה'דגל' הראשון, ואילו הקהתים, נושאי הארון ("המקדש") והמזבחות ושאר הכלים, נסעו עם ה'דגל' השני, וזאת כדי שבני גרשון ומררי יספיקו להקים את המשכן עד הגעת הקהתים. לפיכך כתב רש"י שמשפט זה בגמ' "לאו דווקא", והגמ' לא דקדקה בדבריה?⁹

פירוק המשכן. קרשי המשכן פורקו על ידי בני מררי והועמסו על ארבע עגלות שנתרמו על ידי הנשיאים. היריעות פורקו על ידי בני גרשון, והוסעו אף הן בשתי עגלות. כלי הקודש נישאו בכתף על ידי בני קהת. במסע הקדימו בני גרשון ומררי, כדי שיספיקו להקים את המשכן עד הגעת בני קהת.

רש"י מעלה אפשרות שמדובר על מקרה שהסדר השתנה

הראשון, שלא הוזכר בגמ' בפירושו, הוא "בעוד המשכן נטוי כמשפטו", כלשון רש"י, ולא התכוון רש"י במילים אלו לפרש את "קודם שיעמידו". מה שכתב רש"י שלשון הגמ' לאו דווקא, פירושו שאכן הגמ' מדברת על "קודם שיעמידו", אבל הגמ' לא דקדקה בדבריה לתאר מציאות שאכן אפשרית.

10. תוס' (ד"ה קודם) שוללים זאת, ולדעתם חיוב השחיטה מול פתח ההיכל נאמר בכל הקרבנות, ומדאורייתא. על כך ראה 'שערי היכל' למסכת יומא, מערכה קמז.

11. אמנם בשלב זה טרם הוסע ממקומו, אבל בוודאי האדמה כבר הוצאה ממנו, ראה הערה 1.

8. המחלוקת מובאת גם בגמ' במנחות צה,א, ושם הסיקו שלא פליגי.

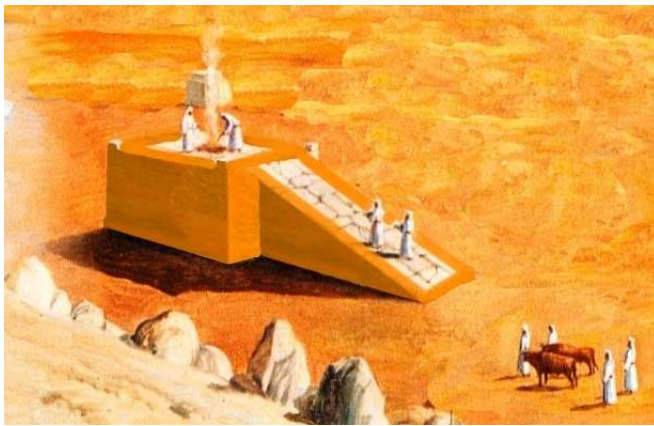
9. בהבנה המדויקת של דברי רש"י ישנן שתי דרכים. תוס' (ד"ה קודם) הבינו שהמשפט "ומאי שני מקומות? קודם שיעמידו... ולאחר שיפרקו" בא לפרט את שני המקומות, ולפיכך כתבו בדעת רש"י ש"קודם שיעמידו" פירושו "לאחר שהעמידו הכל המשכן והמזבח" (וכן משמע שהבינו תוס' במנחות צה,א ד"ה מר); ולכאורה דחוק מאד לפרש כך בגמ', ש"קודם" הוא "לאחר". אפשר שלא זו כוונת רש"י: לדעתו הגמ' "ומאי בשני מקומות קודם שיעמידו... ולאחר שיפרקו" באה לציין רק את המקום השני, ולהציע לו שתי אפשרויות, קודם שיעמידו או לאחר שיפרקו, אבל המקום

מערכה קמב. מזבח העולה בשילה נוב וגבעון ובית עולמים (סא,ב)

בכי תבוא), שהיו שלושה מזבחות אבן: בשילה, בנוב וגבעון (הנחשבים כמזבח אחד, מפני שגדרם כבמה. רש"י). ובבית עולמים. מדבריו עולה, שמשעה שנקבע למשכן מקום קבע, לאחר תקופת הנדודים במדבר והשהייה בגלגל בזמן כיבוש הארץ – חלה החובה לעשות מזבח מאבנים⁴.

הגמ' מקשה על כך מברייתא בתורת כהנים⁵, האומרת שהאש שירדה משמים בימי משה נשארה על מזבח הנחושת עד ימי שלמה המלך. מכאן, שבזמן שילה לא היה מזבח אבן! על כך משיבה הגמ' שתי תשובות:

א. "הוא דאמר כר' נתן... מזבח של שילה של נחושת היה, חלול ומלא אבנים"⁶. ר' נתן מחדש, שקיים מזבח ממוצע בין מזבח הנחושת שבמשכן לבין מזבח האבנים שבבית עולמים, והוא מזבח שילה, שהיה נחושת ומלא אבנים. נראה שלדעתו היתה חובה לעשותו מאבנים, אבל עשוהו גם של נחושת כדי להורות שהוא כלי ולא בניין, ואין זה המקום הקבוע אשר בחר ה' לשבתו שם.

מזבח נחושת מלא אבנים. כך היה המזבח בשילה לדעת רבי נתן. לדעת רש"י, בהסבר התירוץ הראשון בגמרא, לכך גם מתכוונים רב ורבי אליעזר בן יעקב באומרם שהמזבח של שילה היה מזבח אבנים.

כיצד שיטת ר' נתן מיישבת את הקושי על רב? רש"י מפרש שיש מחלוקת תנאים בדבר: שיטת הספרא שהמזבח בשילה היה של נחושת בלבד, כמזבח המדבר, ואילו ר' נתן סובר שהיה עשוי נחושת ומלא אבנים, ולכך גם מתכוון רב באומרו שהיה זה מזבח אבנים (ולדעתו האש נסתלקה

בתורה נאמרו כמה פסוקים על הלכות בניין המזבח: בפרשת יתרו נאמר: "מזבח אדמה תעשה לי... ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית" (שמות כ,כ-כא). בפרשת תרומה, העוסקת במשכן וכליו, מתואר מזבח עשוי עצי שיטים ומצופה נחושת. ובפרשת כי תבוא, לגבי המזבח שיש להקים בהר עיבל עם הכניסה לארץ, נאמר: "אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך" (דברים כז,ו). פסוקים אלה מעוררים מספר שאלות: האם חובה לבנות את המזבח מאבנים, כמשתמע מן הפסוק האחרון; או שמא מותר גם מאדמה, כמשתמע מהפסוק הראשון? האם במזבח במשכן התקיים דין זה, שהמזבח יהא מאדמה או אבנים? ואם לאו, אלא היתה זו הוראת שעה שיש לעשות מזבח באופן אחר, ממתי חל החיוב לעשות מזבח אבנים? סוגיית הגמרא כאן עוסקת בשאלה: כיצד היה המזבח במשכן בהיותו בשילה? דרך בירור זה, מתבררות גם השאלות הנ"ל, שיש להן השלכה על הלכות בניין המזבח לדורות.

"ואם מזבח אבנים" – חובה

מלשון התורה ניתן להבין, כאמור, שאין חובה לבנות מזבח אבנים, אלא שאם רצו לעשות כן – לא יעשו אותם גזית. אולם במכילתא (סוף יתרו) אומר רבי ישמעאל: "כל אם ואם שבתורה – רשות, חוץ משלשה... כיוצא בו 'ואם מזבח אבנים תעשה לי' – חובה. אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות? תלמוד לומר: 'אבנים שלמות תבנה'... ומה ת"ל 'ואם מזבח אבנים'? אלא רצה לעשות של אבנים – יעשה, של לבנים – יעשה"¹. לא מצאנו בדברי חז"ל חולק על ר' ישמעאל², והדיון בסוגיה ובמפרשים מתמצה בשאלה מאימתי החלה החובה לעשות מזבח אבנים ומדי ההגדרה המעשית של מזבח זה.

המזבח בשילה – מאבנים, מנחושת, או מנחושת ומלא אבנים?

רב קובע שהמזבח בשילה היה מאבנים. ראייה לכך הביא³ מדברי ר' אליעזר בן יעקב, הדורש מן המילה "אבנים", שנכפלה שלוש פעמים בהקשר למזבח (פעם ביתרו ופעמיים

נמי הכי", הגמ' היא שהביאה את הראיה.

4. רש"י (ד"ה הוא דאמר) כותב אמנם, שמדברי רב"י לא מוכח שחובה לעשותו של אבן, אלא רק שהדבר מותר. אך נראה שרש"י אומר זאת רק כדי להסביר מדוע אין מדברי רב"י הוכחה גמורה לדעת רב, ולכן הגמ' הקשתה על דברי רב מכח ברייתא, אבל לפי המסקנה, לאחר שמצאנו תנא הסובר בפירוש כדעת רב, מתבקש לשוב ולפרש את דברי רב"י כפשטם.

5. ויקרא נדבה פרק ה', בחלק מהנוסחאות היא מופיעה אף ב'סדר עולם', פרק טו.
6. מימרא דומה של ר' נתן מופיעה במכילתא (סוף יתרו) לגבי מזבח הנחושת במשכן: "ר' נתן אומר: חלול באדמה נעשה, שנאמר (שמות כז,ח): 'נבוב לוחות תעשה אותו'". על דעות התנאים במכילתא שם בעניין "מזבח אדמה" ויחסו למזבח הנחושת עיין במערכה הבאה.

1. גרסה אחרת שם: "אלא רצה לעשות של אבנים – יעשה, של אדמה – יעשה". והיא תמוהה לכאורה, שהרי זה סותר לרישא, ופירש המלבי"ם שהחיוב לעשות אבנים אינו אלא בבית הבחירה, ועד אז הרי זו רשות. כך הסבירו הרמב"ע והרמב"ן את הפסוק על דרך הפשט, ועיין הערה 16. אפשר שזוהי גרסת הרמב"ם, שכן מוכח ממנו (הל' בית הבחירה א"ג, בהשוואה להל' ח שם) שלבנים פסולות לבניין המזבח (וצריך עיון בדברי הר"י קורקוס שם הל' יג. ובכסף משנה בהל' ח הביא את דין הלבנים כראיה לדברי הרמב"ם על ההיכל, שניתן לעשותו בלבנים).

2. בכסף משנה הל' בה"ב א"ג כתב שבמכילתא יש החולקים על ר' ישמעאל, אבל נראה שכוונתו לעניין גדר "מזבח אדמה" שהוא מחובר באדמה, עיין במערכה הבאה, ולא לעניין החיוב לעשות מזבח אבנים.

3. כך על פי הגרסה שלפנינו: "דתינא". לגרסת השטמ"ק אות ג: "תניא" או "תניא

על השילוב בין שני המזבחות מביאה הגמ' שתי דעות: דעת "רבנן" שההקטרה היתה על מזבח האבנים בלבד, ומזבח הנחושת עמד לצדו ויצאו ממנו זיקים מאש של שמים. ודעת רב פפא, ש"אושפיזא הוה נקט, וזמנין הכא וזמנין הכא", שהמזבח היה כמלון¹⁰, פעם היתה האש כאן ופעם כאן. לא ברור האם כוונתו שהקטירו תמיד על מזבח האבנים, ורק האש של שמים עברה ממקום למקום, או שבכל פעם הקטירו על המזבח שבו היתה האש¹¹. על פי האפשרות השנייה, מתברר שמותר היה להקריב בשילה גם על מזבח שאינו של אבנים! ניתן להסביר זאת, שדין "מזבח אבנים" אינו דין בהקטרה, שבמקדש חובה להקטיר על מזבח אבנים דווקא, אלא דין במקדש, שצריך שיהא בו מזבח אבנים, מפני שכך היא צורתו של מקדש ושל במת ציבור, שתהיה קבועה להקרבה. לפיכך, אם יש מזבח אבנים המיועד להקטרה – ניתן להקטיר לפעמים על מזבח אחר שאינו של אבנים.

המסקנה להלכה מסוגיה זו

השאלה המרכזית להלכה שמתבררת בסוגיה היא: האם בבית עולמים חובה לעשות מזבח אבנים, או לא? ואם אכן חובה לעשותו של אבן, האם מזבח נחושת מלא אבנים מהווה קיום של הלכה זו?

מדברי ר' נתן נראה, שבשילה היתה חובה לעשות מזבח אבנים, אך מזבח נחושת מלא אבנים אף הוא כשר. לדעת רש"י, הברייתא בתורת כהנים חולקת עליו, וסוברת שבשילה לא היתה חובה כלל לעשותו של אבן. לפירוש השלישי הנ"ל בהבנת התירוץ הראשון בגמ', אין חולק על ר' נתן; ואילו לפירוש השני, לכל הדעות חובה לעשות של אבן, והמחלוקת היא האם חובה זו משמעה של אבן בלבד, או שגם מזבח נחושת מלא אבנים כשר. לפי תירוץ רנב"י, נראה שרב סובר שחובה לעשות מזבח שיהיה כולו אבן.

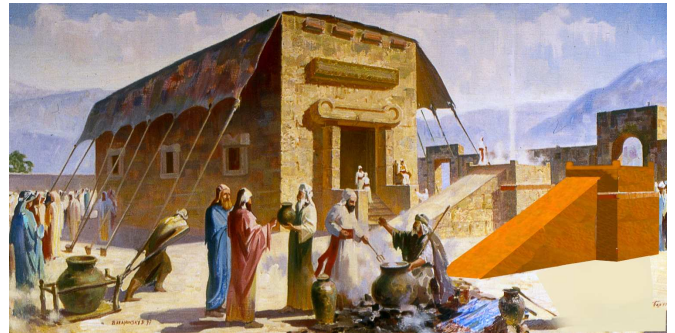
לכאורה, אין לנו מקור בתורה להבדיל בין שילה לבית עולמים, ולפי השיטה שבשילה "מזבח אבנים" התקיים במזבח נחושת מלא אבנים – גם במקדש ניתן לעשות כך¹². מכל מקום, נראה שתירוץ רנב"י הוא מסקנת הסוגיה, ולפיכך הכרעת ההלכה היא, שחובה לעשות מזבח עשוי

מהמזבח של משה, ומזבח הנחושת בשילה היה מזבח אחר. חק נתן). על פי זה, לכל הדעות המזבח בשילה לא היה כולו אבנים.

פירוש אחר באחרונים: לדעת רב וראב"י היה בשילה **מזבח אבנים בלבד**, כמשתמע מפשוטת לשונם. התשובה "הוא דאמר כר' נתן" מוסבת על התורת כהנים, ולא על דברי רב, ופירושה, שברייתא זו ור' נתן סוברים שניתן היה לעשות מזבח נחושת מלא אבנים (תורת הקודש ח"א סי' לז, ד⁷). על פי זה, הכל מודים שהמזבח בשילה לא היה כמו במדבר.

יש מפרשים באופן שלישי, שעל פי דברי ר' נתן מתברר שאין בהכרח סתירה ומחלוקת בין "מזבח אבנים" לבין "מזבח נחושת", אלא הכל סוברים שהמזבח היה נחושת ומלא אבנים (שפת אמת; חמדת דניאל)⁸.

בשטמ"ק (אות ו) כתב שלדעת ר' נתן גם המזבח במדבר היה חלול ומילאו אותו בחנייתן, והאש לא נסתלקה כי היתה מונחת על שפת המזבח⁹. נראה מדבריו שבא ליישב את דברי ר' נתן עם הברייתא שהאש לא נסתלקה, וזה מתאים לאחד משני הפירושים האחרונים.

מזבח נחושת ליד מזבח אבנים במשכן שילה. לדעת רב נחמן בר יצחק היו בשילה שני מזבחות: האחד של נחושת, שנעשה במדבר, והוא היה המקור לאש של שמים גם לחברו, והשני של אבן, ושימש כמקום עיקרי להקטרה.

ב. רב נחמן בר יצחק: היו בשילה שני מזבחות, והאש ממזבח הנחושת לא בטלה לגמרי. נראה שפירש את דברי רב כפשטם, שהמזבח בשילה היה של אבנים בלבד, ולא כדברי ר' נתן, ולדעתו גם התורת כהנים סוברת כך, ולכן עלינו לומר שהיו שני מזבחות.

7. לכאורה אין זו דרך הגמ', להקשות מברייתא על אמורא ולתרוץ שהברייתא סוברת כתנא פלוני, אם לא הביאה דעת תנא אחר הסובר כרב. אלא שכאן כבר הביאה הגמ' את דברי ראב"י, ובעצם אין כאן קושיה ממש על רב, אלא הרי זה כמו "ורמינהו", והתירוץ "הוא דאמר כר' נתן" בא ללמד שקיימת מחלוקת על טיבו של המזבח בשילה. לפי פירושו (וכן לפי הפירוש הבא) מיושבת הערת רש"י בדה"ה הוא דאמר, מדוע לא תירצה הגמ' "הוא דאמר כראב"י".

8. הטעם לפירושם, שלא מובן ההכרח לומר שר' נתן חולק על התורת כהנים וסובר שהיו שני מזבחות נחושת. מאידך, הלשון "הוא דאמר" משמעה כרש"י, שרב מסתמך על תנא אחד כנגד השני.

9. משמע שסובר שלא היה גג למזבח הנחושת, ועיין מערכה קלז הערה 9.

10. כך לגרסתנו "נקט", לשון זכר, על המזבח. ברוב כתבי היד: "נקטא", על האש. יתכן שבגרסה זו תלויה השאלה להלן, היכן היתה ההקטרה.

11. כך כתב בעל "דעת יצחק" (במדבר טז, ו), ולמד מכאן שאפשר שיהיו שני מזבחות להקטרה במקדש, ומכל מקום, לדעתו אסור היה להקטיר עליהם בו זמנית (על פי במדבר רבה פרשה יח, ח: "אנו אין לנו אלא ה' אחד... ומזבח אחד"; ושם מקור הדברים בדברי הימים ב-ל, כב: "לפני מזבח אחד תשתחוו ועליו תקטירו").

12. במרומי שדה סובר אחרת, על פי דיוק מלשון הכתוב ג' פעמים "אבנים", שבפעם הראשונה, הרומזת לשילה, נאמר "אבנים" בלבד, ואילו בפעם השלישית, הרומזת לבית הבחירה, נאמר "אבנים שלמות", בלא פגימה, והדבר מתאים למזבח שכולו אבנים. נראה שהבין ש"אבנים שלמות" הם אבנים חלקות, ועניינו של הדין הוא שהאבנים תהיינה יפות, והדבר נצרך רק במזבח שאינו מחופה נחושת, ואבניו נראות (ראה כעין זה במערכה קכא הערה 5 בשם הזבח תודה).

עוד יש לומר, שגם אם מדאורייתא מזבח נחושת מלא אבנים נחשב כ"מזבח אבנים", בכל זאת סובר ר' נתן שבבית הבחירה יש לעשות מזבח אבנים בלבד.

מזבח בית ראשון

מזבח בית ראשון עשוי אבן. בתמונה נראה בית המקדש הראשון (ראה את עמודי "יכין ובוועז" ומכונות הנחושת), ובחצרו עומד מזבח אבנים, כפי שהיה בבית המקדש השני. זוהי הדעה המקובלת בדברי חז"ל.

המזבח בבית המקדש הראשון נקרא בכמה מקומות "מזבח נחושת": בהקמת המקדש נאמר: "ויעש מזבח נחושת עשרים אמה ועשרים רחבו ועשר אמות קומתו" (דברי הימים-ב ד,א). ובחנוכת המקדש: "ביום ההוא קדש המלך את תוך החצר אשר לפני בית ה'... כי מזבח הנחושת אשר לפני

ה' קטן מהכיל את העולה ואת המנחה ואת חלבי השלמים" (מלכים-א ח,סד). ובפסוק המקביל בדברי הימים (ב ז,ז): "כי מזבח הנחושת אשר עשה שלמה לא יכול להכיל את העולה ואת המנחה ואת החלבים". וכן בימי המלך אחז, שהוסיף מזבח במקדש כתבנית מזבח בדמשק (מלכים-ב טז,טו): "ואת המזבח הנחושת אשר לפני ה' ויקרב מאת פני הבית... ויתן אותו על ירך המזבח צפונה. ויצוה המלך אחז את אוריה הכהן לאמר: על המזבח הגדול הקטר את עולת הבקר ואת מנחת הערב... ומזבח הנחושת יהיה לי לבקר". ובספר יחזקאל (ט,ב), במראה שחזה על הבית הראשון: "והנה ששה אנשים באים מדרך שער העליון... ויבאו ויעמדו אצל מזבח הנחושת".

בגמ' פירשו את הפסוקים הללו אחרת. הגמ' בשבת (נה,א) מביאה את הפסוק ביחזקאל ואומרת: "מזבח נחושת מי הוה?", ולפיכך פירשה: "ממקום שאומרים שירה לפני" ("בכלי נחושת". רש"י). הגמ' בזבחים (לעיל ס,א) מפרשת את הפסוק במלכים: "מזבח אבנים שעשה שלמה תחת מזבח הנחושת קטן הוה"¹⁵. רש"י (ד"ה הכי קאמר) מוסיף, שכך יש

אבנים בלבד¹⁵. אכן, כך פוסק הרמב"ם (הל' בית הבחירה א,ג): "המזבח אין עושין אותו אלא בנין אבנים, וזה שנאמר בתורה: 'מזבח אדמה תעשה לי' – שיהיה מחובר באדמה". מסקנה הלכתית אפשרית נוספת מן הסוגיה, על פי דברי רב פפא "אושפיזא הוה נקט", שאין מניעה לעשות מזבח נחושת לצד מזבח האבנים, ולהקטיר גם עליו¹⁴.

המזבח בגבעון

דרשת ר' אליעזר בן יעקב מג' פעמים "אבנים" מלמדת גם על מזבח נוב וגבעון. אולם בספר דברי הימים (ב א,ג-ו) נאמר: "וילכו שלמה וכל הקהל עמו לבמה אשר בגבעון, כי שם היה אהל מועד האלהים אשר עשה משה עבד ה' במדבר... ומזבח הנחושת אשר עשה בצלאל בן אורי בן חור שם לפני משכן ה' וידרשהו שלמה והקהל. ויעל שלמה שם על מזבח הנחושת לפני ה' אשר לאהל מועד". מפורש כאן שמזבח הנחושת היה בגבעון ושימש להקרבה, וכן משמע בגמ' לעיל ס,א: "מזבח אבנים שעשה שלמה תחת מזבח הנחושת", שמזבח גבעון היה מנחושת.

על פי הסבר הגמ' בדעת ראב"י ניתן לתרץ, שמזבח בצלאל היה אף הוא מלא אבנים (שלא כהסבר השני לעיל, בשם בעל תורת הקודש). לדברי רב נחמן בר יצחק, הסובר שבשילה היה שני מזבחות, מסתבר שגם בגבעון היו שניים, אך יש לשאול: כיצד יתיישב מעשהו של שלמה, המקריב על מזבח הנחושת, עם דעת "רבנן", שבשילה הקריבו רק על מזבח האבנים? נראה לומר, שגם לשיטתם מותר היה להקריב על מזבח הנחושת, אלא שבשילה, שהיתה קבועה יותר מנוב וגבעון, הקריבו על מזבח האבן, ואילו בגבעון הקריבו (גם) על של הנחושת.

במדרש ויקרא רבה (פרשה ז,ה) נאמר: "ואש המזבח תוקד בו" (ויקרא ו,ב) – תני בשם רבי נחמיה: קרוב למאה ושש עשרה שנה היתה האש מתוקדת בו (במזבח הנחושת), עזו לא נשרף ונחושתו לא ניתך". חשבון זה כולל את שנות המדבר, הגלגל ונוב וגבעון¹⁵. רבי נחמיה מבדיל, אפוא, בין המזבח בשילה, שהיה של אבנים, לבין של נוב וגבעון, שהיה מזבח הנחושת של בצלאל, והוא זה ששימש להקרבה ברציפות. מסתבר שרבי נחמיה חולק על ראב"י, וסובר שבגבעון לא נאמר דין "מזבח אבנים"¹⁶.

15. לרטי החשבון עיין מערכה שו הערה 9.

16. כדעה זו נשמע מהרמב"ן (שמות כ,כא), על "ואם מזבח אבנים": "אם יגיע הזמן שתזכו לרשת הארץ ולבנות לי מזבח אבנים בבית הבחירה, השמר שלא תבנה אתהן גזית". יתכן שלדעתו גם בשילה לא היתה זו חובה, אלא רשות (ראה לעיל הערה 1). המלבי"ם (שמות כ,כב) סובר שזוהי גם דעת רב ור' נתן, שהזכירו מזבח אבנים רק לגבי שילה.

17. הדברים נאמרים לדעת ר' יהודה, הסובר שלמה קידש את כל רצפת העזרה להקטרה, והמזבח החדש שעשה שלמה הוא שהיה קטן. לעומת זאת לדעת ר' יוסי המזבח של משה הוא שהתברר כקטן מדי, ו"מזבח הנחושת" כפשוטו, ומכל מקום ברור שגם לדעתו מזבחו של שלמה היה מזבח אבנים, וכן כתב רש"י במלכים שם בדעתו.

המזבח בשילה היה ממוצע בין המשכן למקדש, כשם שמשכן שילה עצמו היה ממוצע בין משכן ומקדש: "בית אבנים מלמטן ויריעות מלמעלן" (להלן קיב,ב), ולכן צורת המזבח בשילה היא גם כבנין וגם ככלי, אבל בבית עולמים יש לעשותו לגמרי כבנין.

13. הדבר אינו ברור לגמרי, שכן התירוץ הראשון "הוא דאמר כר' נתן" נאמר מפי סתמא דגמרא, ולא מפי אמורא מסוים, ולפיכך יש מקום לומר שהתירוץ הראשון הוא "בתרא" ביחס לרנב". בעניין זה מצאנו מחלוקת ראשונים: דעת הרא"ש (שבת פ"א ס"י יח) שסתמא דגמרא עדיפה על פני אמורא המובא בסוף הסוגיה, והר"ף (שם) והרמב"ם (הל' תפילה ו,ה) חולקים.

14. ראה לעיל הערה 11. זאת, בתנאי שגם מקומו של המזבח השני יתקדש למזבח, ראה להלן מערכה קמד. מצינו כיוצא בזה במעשהו של אחז, ראה להלן, אבל כמובן אין ממנו ראייה להלכתא, ועיין איכה רבה פרשה ב,ג: "עומד ומזכיר חטאין של אחז" וכו'.

לדעת הרד"ק, אלא כוונתה שמכיוון שעיקרו של המזבח הוא אבנים – ראוי לקוראו מזבח אבנים (כשם שרוב בגמי' כאן מדבר על "מזבח אבנים" והגמי' מפרשת את דבריו, לפי רש"י, על נחושת מלא אבנים)²⁰. על פי דרכו יתכן לומר אחרת, שתיאורו של ר' נתן נועד ליישב את פשט הפסוקים הנ"ל על מזבח נחושת באופן אחר מזה של הגמי' בשבת, שבבית ראשון אכן היה מזבח נחושת, אך מלא אבנים. נמצא, שסתימת הסוגיות כדעה שהמזבח בבית ראשון היה של אבן בלבד, אבל מצינו בדברי חז"ל גם דעה החולקת בדבר.

סיכום

הפסוק "ואם מזבח אבנים תעשה לי" התפרש שזוהי חובה, אלא שהיא חלה מזמן מסוים ואילך. רבי אליעזר בן יעקב קובע שהמצוה לבנות מזבח אבנים חלה כבר בשילה בנוב ובגבעון. בתורת כהנים (על פי הסתמא דגמי' ופירוש רש"י) יש שיטה אחרת, לפיה בשילה נוב וגבעון היה מזבח הנחושת של משה. שיטה שלישית של רבי נחמיה (בויקרא רבה) מחלקת בין המקומות הללו: בשילה היה מזבח אבנים, אך בנוב וגבעון היה המזבח של משה.

הגמרא מעלה אפשרויות שונות לשילוב בין מזבח אבנים למזבח נחושת בשילה: מזבח נחושת מלא אבנים (רבי נתן; ולדעת רש"י זוהי גם שיטת רב וראב"י); או שני מזבחות, האחד מנחושת והשני מאבנים (רב, לדעת רב נחמן בר יצחק). נראה שדעות אלו חלוקות בשאלה האם "מזבח אבנים" שנאמר בתורה פירושו אבנים בלבד, או גם שילוב של אבנים עם ציפוי נחושת כשר. הרמב"ם פוסק שיש לבנות את המזבח מאבנים בלבד.

מן הסוגיה משתמע שהחובה לעשות "מזבח אבנים" איננה שוללת את קיומו של מזבח נוסף מחומר אחר, ואפשר אף להקטיר עליו, וכך מסתבר מן הכתובים על מזבח גבעון.

פשטי הפסוקים על בית ראשון מורים שהיה מצופה נחושת, וכך נקטו כמה מפרשים (רד"ק, אברבנאל, משמע בגר"א), והדבר מובן לשיטת רבי נתן. בגמרא בכמה מקומות הסבירו את הפסוקים באופן אחר, לפיהם גם מזבח בית ראשון היה מאבנים, וכשיטה שנפסקה להלכה ברמב"ם.

שלדעת הגר"א מותר לצפות את מזבח האבנים בנחושת.

20. אולם, כאמור, יש מקום לפרש שרוב לא התכוון לדברי ר' נתן. מעבר לכך, מסתבר שמזבח נחושת מלא אבנים ראוי להיקרא גם "מזבח נחושת", כשם שמזבחו של משה, נחושת מלא אדמה, נקרא "מזבח נחושת" וגם "מזבח אדמה". לפיכך, קשה מאד לפרש את תמיהת הגמי' "מזבח נחושת מי הוה" כפי שפירש. ועוד: מלשונו של ר' נתן "מזבח של שילה" משתמע שמזבח בית עולמים לא היה של נחושת, ולכל היותר יש ללמוד מדבריו שלהלכה מותר לעשותו של נחושת מלא אבנים.

לפרש גם את הפסוק בדברי הימים על המזבח שעשה שלמה, "ומשום דקאי במקום מזבח הנחושת, וחילופו הוא, קרי ליה מזבח הנחושת"¹⁸. במדרש תנחומא (תרומה סי' יא) אמרו על כך: "ולפי שהיה יודע [שלמה] שמזבח הנחושת שעשה משה היה חביב לפני הקב"ה הוציא שם המזבח שבנה מזבח הנחושת". נראה שכוונת המדרש לומר שלא רק הפסוקים קראו כך למזבח, אלא זה היה שמו בפי העם.

מזבח בית ראשון עשוי אבן ומצופה נחושת. בכמה מקראות מכונה מזבח בית ראשון "מזבח נחושת", ולדעת כמה מפרשים היה מאבן ומצופה נחושת. אפשר שדברי רבי נתן בסוגיה כאן אודות מזבח של שילה, שהיה של אבן ומצופה נחושת, נועדו גם להסביר את מזבח בית ראשון.

לעומת זאת, יש מפרשני המקרא שנקטו ששלמה אכן עשה מזבח נחושת (רד"ק מלכים-א ח,סד; רלב"ג שם: "שהיה מצופה נחושת, אבל תחתיו היה של אבנים שלמות כמו שנוכר בתורה"; אברבנאל שם; ועיין בעל הטורים ויקרא ו,19). בעל 'שלטי גבורים' (פרק כו) מוסיף, שמזבח האבנים הוקף במסגרת עצי ארו

מצופים נחושת. לדעתו, שלמה המלך עשה כן משום שהיתה לו נחושת רבה (מלכים-א ז,מו), ואילו עולי בבל לא עשו כן בבית שני רק משום שלא השיגו נחושת.

היעב"ץ (שאילת יעבץ ח"א סי' קח) דחה דעה זו, המנוגדת לדברי חז"ל. אולם בפירוש הגר"פ על ספר המצוות לרס"ג (ח"ג עמ' 404) הביא ראיה לדעת הרד"ק וסיעתו מדברי ר' נתן בסוגיה כאן, שמזבח של שילה היה נחושת ומלא אבנים, ומשמע שאף זה בכלל "מזבח אבנים" (בפרט על פי רש"י, שר' נתן סובר כראב"י הדורש "אבנים"). עוד כתב, שלדעת ר' נתן לא רק המזבח בשילה היה מצופה נחושת, אלא גם מזבח בית עולמים, שהרי כולם נלמדים מ"אבנים" ואין לחלק ביניהם. לדעתו גם הגמי' בשבת הנ"ל, התמיהה "מזבח הנחושת מי הוה", אינה סותרת בהכרח

18. כך פירש רש"י ביחזקאל גם את הפסוק שם, ולא כגמי' בשבת. לגבי הפסוק במלכים על המזבח שהזיז אחז ממקומו, כותב רש"י שם שאי אפשר לפרש כך, שכן מזבח אבנים אינו ניתן להזזה אלא יש להורסו. לפיכך כתב שהכוונה לכלי המזבח, הכיורות והמכונות.

19. כדעה זו משמע גם בפירוש הגר"א (אדרת אליהו) לדברי הימים-ב טו,ח: "ויחדש [המלך אסא] את מזבח ה' – היינו שעשה מהם [משקוץ עבודה זרה שביעיר אסא] ציפוי למזבח, כדרך שמצינו בקורח: 'וירקעום ציפוי למזבח'". מן הפסוקים שם ברור שמדובר במעשה שנעשה כהלכה, ועל פי הנביא עודד, ונראה